

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ПОТРЕБ ОСОБИСТОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

MEETING THE RELIGIOUS NEEDS OF THE INDIVIDUAL IN SPECIAL CIRCUMSTANCES: A SOCIOLOGICAL DIMENSION

Метою статті є критичне осмислення важливих аспектів дослідження релігійних потреб соціуму крізь призму бачення соціальної філософії, релігієзнавства та соціології релігії, а також вивчення основних характеристик релігійності військовослужбовців та членів їхніх сімей, рівня задоволеності їхніх потреб у цій сфері з позицій прикладних військово-соціологічних досліджень.

Дослідження має міждисциплінарний характер і спирається на здобутки низки наукових та філософських розвідок та узагальнень, які опікуються вивченням такого складного та водночас важливого явища, як задоволення релігійних потреб соціальних спільнот, зокрема військових колективів.

Теоретико-методологічною основою дослідження є погляди низки відомих закордонних та вітчизняних філософів, соціологів, релігієзнавців, які розробляли питання щодо релігії та забезпечення релігійних потреб у різних аспектах та вимірах. У практичному сенсі, виходячи із мети та, відповідно, завдань даного дослідження, використано методологічні та методичні підходи та практичний інструментарій, що притаманні прикладним військово-соціологічним дослідженням.

У результаті проведених досліджень репрезентовано практичні й теоретичні результати та висновки. Зокрема, у практичному аспекті висновків цієї статті можна зазначити, що результати соціологічного дослідження свідчать про диференційоване ставлення військовослужбовців Збройних сил України до релігійних практик. У теоретичному сенсі зроблено висновок про те, що релігійна проблематика – дуже складне, багатогарне, багаторівневе й багатоаспектне явище. Цей загальнолюдський феномен є предметною сферою вивчення богослов'я, філософії релігії (релігієзнавства), соціології релігії та інших наукових напрямів і дисциплін.

Окреслено деякі важливі напрями подальших наукових розвідок у цій важливій та актуальній сфері.

Ключові слова: релігія, релігійні потреби, філософське бачення, соціологія, прикладні військово-соціологічні дослідження.

The purpose of the article is to critically analyze important aspects of the study of religious needs of society through the prism of social philosophy, religious studies and sociology of religion, as well as to study the main characteristics of religiosity of military personnel and their families, the level of satisfaction of their needs in this area from the standpoint of applied military sociological research.

The research is interdisciplinary in nature and draws on the achievements of a number of scientific and philosophical studies and generalizations that deal with the study of such a complex and at the same time important phenomenon as meeting the religious needs of social communities, including military groups.

The theoretical and methodological basis of the study is the views of a number of well-known foreign and domestic philosophers, sociologists, and religious scholars who have developed issues related to religion and the provision of religious needs in various aspects and dimensions. In a practical sense, based on the purpose and, accordingly, the objectives of this study, methodological and methodological approaches and practical tools inherent in applied military sociological research were used.

The article presents practical and theoretical results and conclusions based on the research conducted. In particular, in the practical aspect of the conclusions of this article, it can be noted that the results of the sociological research indicate a differentiated attitude of the military personnel of the Armed Forces of Ukraine to religious practices. In the theoretical sense, it is concluded that religious issues are a very complex, multilayered, multilevel and multidimensional phenomenon. This universal human phenomenon is the subject matter of study in theology, philosophy of religion (religious studies), sociology of religion and other scientific fields and disciplines.

The author outlines some important areas for further research in this important and topical area.

Kew words: religion, religious needs, philosophical vision, sociology, applied military sociological research.

УДК 2:316.355.1

DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.75.1.10>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Михайлов В.С.

д.екон.н., к.філос.н., професор,
завідувач кафедри теоретичних
дисциплін
Коледж хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія
танцю імені Сергія Лифаря»

Панченко В.М.

к.біол.н., старший науковий співробітник
Науково-дослідний центр гуманітарних
проблем Збройних Сил України

Єфімова В.В.

старший науковий співробітник
Науково-дослідний центр гуманітарних
проблем Збройних Сил України

Постановка проблеми. Загальна актуальність сучасних військово-соціологічних досліджень в Україні зумовлена тривалим повномасштабним збройним конфліктом, що глибоко трансформував суспільні процеси, інститути та ідентичності. В умовах війни виникає нагальна потреба в науковому аналізі впливу бойових дій на морально-психологічний стан військовослужбовців, суспільну згуртованість, довіру до державних інституцій, мобілізаційний потенціал населення, адаптацію ветеранів та соціальну інтеграцію внутрішньо переміщених осіб тощо. Військово-соціологічні дослідження, зокрема, дають змогу глибше зрозуміти соціальну

динаміку в умовах війни, прогнозувати ризики та формувати ефективну політику безпеки, реабілітації військовослужбовців, відновлення їхнього стану тощо.

В умовах сучасних викликів, зокрема широкомасштабної збройної агресії РФ проти України, є надзвичайно актуальним дослідження стану задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців Збройних сил України. У цей період духовно-релігійна підтримка набуває ключового значення для зміцнення морального духу, психологічної стійкості та особистої мотивації військовослужбовців.

У 2021 р. набув чинності Закон України «Про службу військового капеланства», яким регулюються відносини у сфері реалізації конституційного права на свободу світогляду та віросповідання військовослужбовців. Управлінням гуманітарного забезпечення Міністерства оборони України налагоджено взаємодію з релігійними організаціями з питань забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання, задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців. При Міністерстві оборони України діє Міжконфесійна рада з питань військового капеланства, склад якої формується з уповноважених від релігійних організацій священнослужителів, які обіймають посади військових капеланів у Збройних силах України.

Ураховуючи важливість забезпечення духовних потреб для збереження психоемоційної рівноваги, гармонії та стійкості до стресових ситуацій, дослідження цієї теми дає змогу глибше зрозуміти потреби військовослужбовців, оцінити ефективність уже існуючих духовно-релігійних ініціатив, а також розробити рекомендації щодо вдосконалення капеланського служіння, програм духовної підтримки та інших супутніх механізмів. Окрім того, така робота сприяє формуванню державної політики у сфері душпастирської опіки військовослужбовців, що є важливим елементом не лише індивідуального, а й колективного морального стану військових підрозділів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню цієї проблематики присвятили свої розвідки такі закордонні та вітчизняні вчені і спеціалісти, як А. Вагтс, І.І. Воробйова, К. Гьотце, Й.Р. Картрайт, Фр. Квіз, Є.О. Кечина, Я.І. Костецький, О.І. Кравченко, К. Ленг, Д.Г. Любенюк, Ч. Москас, О.Ю. Панфілов, В.Є. Пилипенко, І.І. Приходько, Р. Річард, О.В. Сєдова, К.В. Соколовська, С.А. Стауффер, Д.Л. Стеррі, О.О. Чернік, М. Яновіц та ін. Проте серед вітчизняних фахівців бракує наукових праць щодо вивчення проблематики взаємодії, взаємозв'язків, взаємодоповнення, питань використання спільного або дещо трансформованого аналогічного методичного та практичного інструментарію, який водночас застосовується в прикладних військово-соціологічних дослідженнях, у тому числі з позицій військово-соціологічних досліджень забезпечення релігійних потреб військовослужбовців. Окремі розвідки на цьому проблемному полі раніше здійснили й автори даної статті [1; 2], що, однак, не вичерпує цю наукову і практичну проблематику і, відповідно, зумовлює необхідність подальших розвідок.

Метою статті є: а) критичне осмислення важливих аспектів дослідження релігійних потреб соціуму крізь призму бачення соціальної філософії, релігієзнавства та соціології релігії; б) вивчення основних характеристик релігійності військовослужбовців та членів їхніх сімей, рівня задоволеності їхніх потреб у цій сфері з позицій прикладних військово-соціологічних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Як писав відомий французький учений ХХ ст., видатний філософ, теолог-неотоміст П'єр Теяр де Шарден, християнство є здебільшого релігією вічного та особистого. Бог мислить, любить, говорить, карає, нагороджує наче Хтось. Його Всесвіт досягає найвищої точки в безсмертних душах, які відповідають навіки за свою долю [2].

Дійсно, з погляду безпосередньої філософії релігії сама релігія належить до вкрай неоднозначно трактованих дисциплінарних утворень. Подібна неоднозначність зумовлена, насамперед, ситуацією семантичної варіативності, у якій опинялися й нині перебувають проекти філософського осмислення релігії. Останні при цьому постають зазвичай у вигляді відповідей на потреби тих чи інших дослідницьких установок сприйняття, обмежених світоглядними чи методологічними чинниками [3].

Водночас феномен суспільної визначеності індивіда у різних досвідах свідомості й мислення має різне «укорінення», неоднозначну функцію призначення. У свідомості суспільна визначеність індивіда у її кореляції із самооцінюванням й образом «Я» є рухомим джерелом психоемоційних реакцій і духовних імпульсів, прагнень, віри, мрій та ідей [4, с. 292].

При цьому життєдіяльність людини, у тому числі її духовна активність, соціальна поведінка тощо є дуже складною, ієрархічно організованою системою творчих процесів, яка може досліджуватися на різних рівнях і в різних сферах її організації, починаючи з елементарних духовних та ініційованих ними матеріальних, соціальних подій та закінчуючи найвищим рівнем духовної діяльності, соціально значущих діянь. «Коли знаки свідчать не про долю, а про історію, віру, вони вже не церемоніальні. Коли за ними стоїть соціологія, семіологія, психоаналіз, вони вже не ритуальні. Вони вже наближаються до істини», – справедливо зазначав відомий французький мислитель, письменник, філософ Жан Бодріяр [5, с. 178].

Відомо, що віра – це одна з основних умов прагнення людини до щастя, передумова, яка існує як результат людського буття та способу пояснення існування світу. Важливою характеристикою сьогодення в умовах релігійного різноманіття, наявності не лише декількох світових і окремих авторитетних національних релігій, а й великої кількості у межах цих релігій, напрямів та конфесій є релігійна віротерпимість, толерантність.

Британський дослідник релігійних проблем Рейнольд Ал. Ніколсон, наприклад, визначає релігійну толерантність через п'ять основних властивостей (характеристик) [2]:

- наявність відхилення (Deviance). Необхідною умовою толерантності є різниця в поглядах, уподобаннях, сам факт різноманіття;
- важливість (нетривіальність) цього відхилення (Importance);
- моральна незгода з тим, що відбувається (незгода з відхиленням) (Moral Disapproval);

– спроможність подавити це відхилення (Power);

– невтручання (Non-rejection). Ви, маючи силу і моральну незгоду, не втручаєтесь, не заважаєте існуванню такого відхилення.

Разом із тим сама релігійність із погляду соціології вимірюється соціологічно-релевантним критерієм, змістом якого є релігійна культура, котра вкоренилась у свідомості людини та має істотно реальний або потенційний вплив на її думки чи спосіб життя. Зазначимо також, що соціологія релігії є нащадком розвитку двох різних академічних шкіл – науки про суспільство і науки про релігію. Соціологія релігії, поділяючи загальні проблеми із соціологією інших видів людської діяльності, має власну специфіку, що пов'язана з природою релігійного досвіду та його експресіями [6].

Зазначимо далі, що щонайменше відтоді, як у 60-х роках ХХ ст. у всій Європі та США з'явилися перші паростки контркультури, новими видавалися заяви про те, що всі релігії істинні й прекрасні. Нині це твердження, що вперше з'явилося у статті «Усі релігії однакові» (1795) англійського поета, ілюстратора й проповідника Вільяма Блейка, не просто дивно звучить – воно інтригує. Нікому не спадає на думку доводити тотожність різних економічних систем чи політичних режимів. Те саме стосується і демократії та монархії тощо, – пише відомий американський релігієзнавець, історик та письменник Стівен Протеро [7, с. 7].

Важливою проблемою під час дослідження релігій із погляду релігієзнавства, філософії та соціології релігії є класифікація самих релігій, релігійних течій та поглядів. Наприклад, на думку американського релігієзнавця Джонатана Сміта, найпоширеніша форма класифікації релігій, яка зустрічається і в нативних категоріях, і в науковій літературі, є дуалістичною і може бути зведена до розподілу на «їхніх» і «наших» незалежно від того, який критерій розрізнення використовується. До IV ст., часу християнських латинських апологетів, сформувалася потужна бінарна термінологія, яку можна було використовувати взаємозамінно безвідносно до історії окремих термінів «наша релігія»/«їхня релігія», де другий термін часто виражається через загальні поняття, такі як «варварство», «язичництво» або «ідолопоклонство»; «справжня релігія»/«хибна релігія»; «духовна (або «внутрішня») релігія»/«матеріальна (або «зовнішня») релігія»; «монотеїзм» (хоча сам цей термін є відносно пізньою конструкцією)/«політеїзм»; «релігія»/«забобони»; «релігія»/«магія». Цю термінологію перенесли на внутрішньорелігійні суперечки про єресі, а пізніше відродили в позитивних пропозиціях первісного відновлення в християнському герметизмі доби Ренесансу, а також найбільш масово й наполегливо у протестантській полеміці проти римо-католицизму. Таким чином, вона була під рукою для оцінки нещодавно відкритих релігій із початку XVI ст. Узнявши за основу цей перелік чотирьох релігій: християнства, юдаїзму,

ісламу та «ідолопоклонства», християнство, згідно з певними уявленнями у своїй ідеальній формі, стало нормою, яка зі значними труднощами розповсюджується на юдаїзм та іслам, стверджує Джонатан Сміт [8, с. 99–120].

Своєю чергою, існують різні класифікації щодо самої емпіричної соціології. Відповідно до деяких із них, є так звані «спеціальні та галузеві соціології». Спираючись на емпіричні дослідження, спеціальні та галузеві соціологічні теорії покликані фіксувати відповідні залежності, кореляції між різними чинниками, що впливають на соціальну поведінку людей. Зазначені теорії, з одного боку, концептуально «забезпечують» соціологічні дослідження, теоретично «орієнтують» їх, а з іншого – самі збагачуються, розвиваються, отримуючи в результаті досліджень нову інформацію. Природно, що з підвищенням якості емпіричних досліджень виникатимуть нові передумови для подальшого розвитку спеціальних та галузевих соціологій, а отже, й усієї соціологічної науки. До таких спеціальних та галузевих соціологій, на нашу думку, доцільно віднести й прикладні військово-соціологічні дослідження [2].

Варто зауважити, що релігія – це суспільно-історичне утворення, один із важливих соціальних інститутів суспільства, який не може бути поза увагою соціологічної думки, оскільки не може бути поза людиною, поза соціумом. При цьому соціологія релігії – це наука, що вивчає релігію як суспільний феномен у різноманітних його аспектах. Вона також вивчає взаємодію релігії із суспільством та різними елементами суспільного життя, її місце в суспільній системі, соціальні функції релігії тощо.

Специфіка предмета соціології релігії полягає у:

1) зіткненні емпіричної науки, філософії, релігієзнавства та теології;

2) вивченні релігії як соціального феномену, тобто дослідженні соціальної поведінки людини (індивідів та групи): як утворюються і функціонують релігійні громади та інститути; що є причинами їх розвитку чи зникнення; які відносини між релігійними громадами та чому виникають міжконфесійні конфлікти; що лежить в основі ритуальних дій.

Релігія як предмет соціологічного аналізу є сукупністю структур і процесів, пов'язаних із функціонуванням суспільства на різних рівнях; система регуляторів соціальних зав'язків, зразків поведінки тощо; система структур і відносин щодо релігійного феномена, пов'язаних із ним [9, с. 4].

Слід також підкреслити, що головною проблемою соціології релігії виступають взаємини і взаємодія релігії та суспільства. При цьому невід'ємною частиною будь-якого суспільства є його збройні сили, які мають на меті підтримувати територіальну цілісність, забезпечувати належне та ефективне функціонування відповідних інституцій у державі, яка також, своєю чергою, є породженням та віддзеркаленням стану і тенденцій змін такого соціуму.

При цьому з погляду теорії систем чим складнішою є керована система, тим складнішими стають

структури та процеси управління нею, які йдуть по лінії адаптації, прискорення, запровадження нових соціальних технологій в управлінській діяльності, зазначає український дослідник Владислав Димитров [10]. До таких соціальних технологій певною мірою можна віднести використання на практиці результатів соціологічних досліджень, у тому числі й у військовій сфері, з метою їх подальшої адаптації та поширення серед осіб, які приймають рішення, що сприятиме збалансуванню соціальної системи загалом.

Виходячи з важливості проблеми соціологічного оцінювання релігійних потреб військовослужбовців Збройних сил України, було проведено відповідне військово-соціологічне дослідження [11]. Його мета – вивчення основних характеристик релігійності військовослужбовців та членів їхніх сімей, рівня задоволеності їхніх потреб у цій сфері. Дана робота особливо актуальна через призму надання Україні томосу та процесів створення єдиної Православної церкви України і водночас необхідність дотримання принципів віротерпимості, релігійної толерантності, взаємоповаги тощо.

Для визначення теоретичних основ дослідження даної проблеми використовувалися теоретичні методи (узагальнення, наукового аналізу та синтезу тощо).

Для обробки емпіричних даних та аналітичних розрахунків використовувалося відповідне програмне забезпечення. Уведення масиву анкет та їх первинна обробка проводилися за допомогою пакету OCA (аббревіатура від «Обробка соціологічних анкет»), аналітичних розрахунків – SPSS (аббревіатура від Statistical Package for Social Sciences – «Статистичний пакет для соціальних наук»), побудови діаграм – Microsoft Excel. Проводилося обчислення первинних статистик одномірного розподілу даних – середніх (для метричних та псевдометричних ознак), валідних відсотків, стандартного відхилення, значущості відмінності середніх за критерієм Ст'юдента, значущості від-

мінності відсотків за Z-критерієм із корекцією Бонфероні, значущості відмінності часток в одномірних розподілах за критерієм χ^2 .

Описові характеристики зібраних даних представлено у вигляді таблиць одномірних та двомірних розподілів, графіків (діаграм). Наведемо як ілюстрацію результатів дослідження окремі характеристики отриманих даних.

Одне з ключових завдань соціологічного дослідження полягало у всебічному аналізі духовно-релігійних потреб військовослужбовців Збройних сил України. Із метою реалізації цього завдання респондентам пропонувалося здійснити оцінку актуальності різних релігійних практик у їхньому житті та професійній діяльності. Отримані результати дають змогу виявити структуру духовно-релігійних потреб військовослужбовців та визначити рівень їхньої зацікавленості у відповідних практиках.

Статистичний розподіл відповідей респондентів на це запитання згідно з анкетною наведено в табл. 1, що дає змогу здійснити подальший аналіз та інтерпретацію отриманих даних.

Результати опитування, наведені в табл. 1, засвідчують диференційований рівень потреб респондентів у релігійних практиках. Окремі аспекти духовного життя розглядаються ними як більш значущі, тоді як інші – менш важливими. Із метою підвищення наочності представлення результатів опитування у подальшому аналізі здійснено об'єднання часток респондентів, які вибрали відповіді «дуже потребу» та «потребую», а також «зовсім не потребу» і «не потребу».

Понад половина опитаних військовослужбовців (54,7%) не вважають читання Святого Письма необхідною практикою, тоді як 16,6% наголошують на її важливості. Значна частка респондентів не змогла визначитися з даного питання (28,7%).

Храмові богослужіння не є важливими для значної частини респондентів: понад 57,2% військовослужбовців не відчують необхідності відвідувати

Таблиця 1

**Розподіл відповідей респондентів на запитання:
«Оцініть, будь ласка, наскільки необхідним особисто для Вас є: ...»**

Потреби	Варіанти відповіді				
	зовсім не потребу	не потребу	важко сказати, потребу чи ні	потребую	дуже потребу
Читати Святе Письмо (Біблію, Коран тощо)	35,0%	19,7%	28,7%	11,2%	5,4%
Брати участь у храмових богослужіннях	36,6%	20,6%	24,8%	13,0%	5,0%
Святкувати релігійні свята	22,3%	18,2%	26,6%	23,7%	9,2%
Спілкуватися зі священником	30,3%	18,6%	28,3%	16,5%	6,3%
Молитися індивідуально	27,9%	15,4%	24,5%	20,9%	11,3%
Дотримуватися посту	43,0%	19,9%	24,8%	8,8%	3,5%
Читати релігійну літературу	38,6%	20,9%	25,7%	10,6%	4,3%
Здійснювати паломництва	48,0%	19,4%	22,5%	6,4%	3,7%
Вивчати (поглиблювати) основи віри	38,7%	20,1%	25,7%	10,1%	5,3%
Приймати таїнства (для християн)	40,5%	17,7%	23,8%	11,0%	7,0%

храм. Водночас 18,0% респондентів висловили потребу у богослужіннях, тоді як частина з них (24,8%) не змогла дати однозначну відповідь.

Відзначення релігійних свят демонструє дещо вищий рівень їх значущості для респондентів порівняно з іншими релігійними практиками. Так, 32,9% військовослужбовців Збройних сил України наголошують на їх важливості, тоді як 40,5% не вбачають у цьому потреби. Решта опитаних (26,6%) не мають чіткої позиції щодо відзначення релігійних свят.

Спілкування зі священником (військовим капеланом) не є необхідним для 48,9% військовослужбовців, тоді як 22,8% вважають цю практику важливою. Водночас 28,3% опитаних утрималися від конкретної відповіді.

Серед усіх перелічених релігійних практик молитва є однією з відносно більш значущих: майже третина військовослужбовців (32,2%) зазначила, що потребує індивідуальної молитви. Водночас частка тих, хто не потребує молитви, становить 43,3% опитаних. Близько чверті респондентів Збройних сил України (24,5%) не змогли визначитися з відповіддю щодо важливості для них індивідуальної молитви.

Дотримання посту, як свідчать результати опитування, є менш поширеною практикою для військовослужбовців. Більшість із них (62,9%) не вважає його важливим для себе. Лише 12,3% представників Збройних сил України відзначили, що пост для них має значення, ще 24,8% не висловили чіткої позиції.

Читання релігійної літератури не є значущим для більшості респондентів: 59,5% військовослужбовців не вбачають у цьому потреби, тоді як 14,9% вважають його важливим. Чверть респондентів (25,7%) не змогли визначитися з даного питання.

Паломництво є найменш актуальною практикою для опитаних військовослужбовців. Так, 67,4% респондентів не вважають його за необхідне. Лише 10,1% представників Збройних сил України виявили зацікавленість у такій практиці, тоді як 22,5% не мають чіткої думки щодо цього питання.

Поглиблення знань про віру не є пріоритетним для 58,8% військовослужбовців, і лише 15,4% вважають цю практику важливою. Водночас близько чверті опитаних (25,7%) не мають чіткої думки щодо потреби у духовній освіті.

Потреба у прийнятті таїнств є порівняно низькою: 58,2% не вважають її необхідною, а 23,8% респондентів вагалися з відповіддю. Проте 18% військовослужбовців зазначили, що ця практика для них є важливою.

Із метою забезпечення зручності порівняння оцінок актуальності для військовослужбовців тих чи інших духовно-релігійних потреб, порядкову шкалу відповідей на дане запитання анкети доцільно трактувати як умовно метричну. У цьому контексті кожному варіанту відповіді надається числовий еквівалент: «дуже потребую» – 5 балів, «потребую» – 4 бали, «важко сказати, потребу чи ні» – 3 бали, «не потребую» – 2 бали, «зовсім не потребую» – 1 бал. Такий підхід дає змогу здійснювати кількісний аналіз та порівняння за єдиним

Рис. 1. Рівень актуальності духовно-релігійних потреб для військовослужбовців Збройних сил України (у балах)

інтегральним показником – середнім значенням рівня актуальності релігійної потреби, де максимальне можливе значення становить 5 балів, а мінімальне – 1 бал. Узагальнені результати оцінки рівня актуальності релігійних потреб військовослужбовців, отримані за п'ятибальною шкалою, відображено на рис. 1.

Результати, наведені на рис. 1, свідчать про більшу актуальність релігійних потреб для значної кількості представників Збройних сил України. Найвищий рівень потреби за 5-бальною шкалою зафіксовано у сфері особистих форм релігійної практики: відзначення релігійних свят (2,79 бали) та індивідуальна молитва (2,72). Значна потреба також простежується щодо спілкування зі священнослужителями (2,50), що вказує на запит військовослужбовців на духовний супровід, моральну підтримку та консультування з питань віри.

Помірний рівень потреб простежується щодо читання Святого Письма (2,32) та участі у храмових богослужіннях (2,29). Дещо нижчий інтерес спостерігається до прийняття таїнств для християн (2,26) та вивчення основ віри (2,23).

Відносно низькими є потреби у дотриманні посту (2,10) та читанні релігійної літератури (2,21). Найменш актуальними для респондентів є потреби, пов'язані зі здійсненням паломництва (1,98). Це може бути зумовлено як об'єктивними (складність реалізації паломницьких поїздок під час військової служби), так і суб'єктивними (менша важливість цієї практики у порівнянні з іншими духовно-релігійними потребами) чинниками.

Також із метою оцінки військовослужбовцями стану свободи віросповідання у Збройних силах України респондентам було запропоновано відповісти на запитання: «Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що сьогодні Ви як військовослужбовець можете вільно сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної?». Результати відповідей представлено на рис. 2.

Дані соціологічного опитування, представлені на рис. 2, свідчать про переважно позитивне сприйняття свободи віросповідання серед військовослужбовців. Зокрема, 72% опитаних (разом узяті відповіді «цілком згоден(а)» та «скоріше згоден(а)») погоджуються з твердженням, що вони мають можливість вільно сповідувати будь-яку релігію або залишатися поза нею.

Водночас 8,7% респондентів тією чи іншою мірою висловили незгоду із цим твердженням, що може свідчити про наявність певних бар'єрів або суб'єктивне сприйняття обмежень у релігійному житті.

Окрему увагу привертає частка респондентів, які вибрали варіант «важко відповісти» (17,8%), що може свідчити про недостатню обізнаність щодо можливостей реалізації релігійних прав або про існування певних труднощів, пов'язаних зі специфікою військової служби.

Загалом дещо відриваючись методологічно від прикладних військово-соціологічних проблем та їх окремих результатів, деякі з котрих охарактеризовано вище, не можна не погодитися з думкою Л.Й. Кондратика [12], який вважає, що сучасне українське суспільство перебуває у стані різноманітних суспільних трансформацій, у т. ч. соціокультурних, які, за свідченням деяких теоретиків, мають найбільший вплив на постання іншого на відміну від наявного суспільства. Особливе місце тут посідає релігія. Сучасна соціологія релігії, принаймні в українському науковому співтоваристві, лише починає виробляти ті підходи, що могли б адекватно пояснити суть змін та їхні наслідки.

Висновки з проведеного дослідження. У практичному аспекті висновків цієї статті можна зазначити, що результати даного військово-соціологічного дослідження, зокрема, свідчать про диференційоване ставлення військовослужбовців Збройних сил України до релігійних практик. Найважливішими для них є відзначення релігійних свят, індивідуальна молитва та спілкування

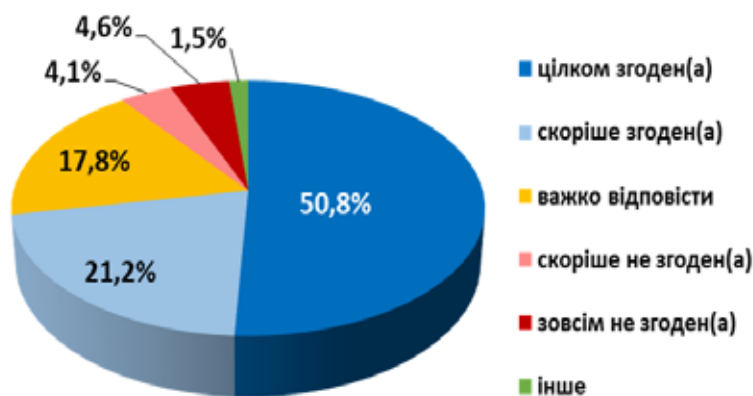

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що сьогодні Ви як військовослужбовець можете вільно сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої?»

з військовими капеланами. Менш важливими залишаються участь у храмових богослужіннях, читання Святого Письма та релігійної літератури. Найменшу значущість для них мають дотримання посту, поглиблення знань про віру, прийняття таїнств та здійснення паломництва до святинь. Висока частка респондентів, яка вибрала варіант відповіді «важко відповісти», вказує на їх нейтральне ставлення до релігійних практик.

Отримані дані також свідчать про амбівалентний вплив широкомасштабної збройної агресії РФ проти України на духовно-релігійні потреби військовослужбовців. З одного боку, частина з них відчуває зростання потреби у вірі як джерелі внутрішньої опори. З іншого боку, у деякого спостерігається зниження інтересу до релігії, що може бути зумовлено як критичним переосмисленням, так і зміщенням уваги на інші життєві аспекти.

При цьому найбільш доступними для військовослужбовців є відзначення релігійних свят, індивідуальні молитви та спілкування з військовими капеланами. Більш обмеженими є можливості для читання Святого Письма, участі в храмових богослужіннях та ознайомлення з релігійною літературою. Деяко менші можливості спостерігаються щодо дотримання посту, поглиблення знань про віру, прийняття таїнств і здійснення паломництва. Рівень можливостей задоволення духовно-релігійних потреб знижується від офіцерського до рядового складу.

Окрім того, абсолютна більшість опитаних у межах даного військово-соціологічного дослідження заявила, що не стикалася з конфліктами на релігійному ґрунті. Проте незначна частка тих, хто із цим стикався (3,7%), може свідчити про поодинокі випадки, коли релігійні переконання, культурні відмінності або недостатня обізнаність щодо принципів релігійної свободи могли ставати причинами конфліктів.

У теоретичному сенсі можна зробити висновок, що релігійна проблематика – дуже складне, багатогарне, багаторівневе й багатоаспектне явище. Цей загальнолюдський феномен є предметною сферою вивчення богослов'я, філософії релігії (релігієзнавства), соціології релігії та інших наукових напрямків і дисциплін. Дослідження цього феномена крізь різну «оптику» тривають десятиліття та навіть століття, однак це всеохопне явище досі залишається дискусійним серед фахівців, що репрезентують різні погляди, теоретичні і методологічні установки, точки зору тощо. У цих розвідках чільне місце посідають прикладні дослідження, зокрема й військово-соціологічного спрямування.

Подальші наукові розвідки у цій сфері мають бути спрямовані на розроблення й удосконалення більш сучасного понятійно-категоріального апарату, новітніх методологічних візій, уявлень, світоглядних орієнтирів, науково-практичного інструментарію, а в рамках безпосередньо військової соціології релігії – на вдосконалення самих методів формування вибірових сукупностей, подальшого запровадження засобів комп'ютерних репрезентацій вихідної інформації, запровадження нових, більш сучасних підходів до статистичної обробки отриманих даних, їх візуалізації та ін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михайлов В.С., Єфімова В.В. Забезпечення релігійних потреб: досвід військової соціології. *Толерантність, як цивілізаційна ознака сучасного демократичного суспільства* : матеріали XVII науково-практичної конференції. Київ : Національна академія управління, 2019. С. 106–109.
2. Михайлов В.С., Єфімова В.В. Взаємодія емпіричної соціології і статистики: військово-соціологічне дослідження. *Університетські наукові записки*. 2019. Т. 18. № 4(72). С. 212–220.
3. Сарапін О.В. Філософія релігії у процесі подолання семантичної варіативності. *Наукові записки. Том 76. Філософія та релігієзнавство* (КМа). 2008. С. 73–80.
4. Райда К.Ю. Екзистенціальна філософія. Традиція і перспективи. Київ : Парапан, 2009. 328 с.
5. Бодріяр Ж. Фатальні стратегії / пер. з франц. Л. Кононовича. Львів : Кальварія, 2010. 192 с.
6. Wach J. Sociology of religion. *Essays in the history of religions* / Ed. By J.M. Kitagawa, G.D. Alles. N.Y., 1988. P. 81.
7. Протеро Ст. Вісім релігій, що панують у світі: чому їхні відмінності мають значення / пер. з англ. В. Пунько ; 6-те вид. Київ : Букшеф, 2024. 464 с.
8. Сміт Дж. Релігія, релігії, релігійне / пер. з англ. В. Щепанського. *Релігієзнавчі нариси*. 2023. № 13. С. 99–120.
9. Конспект лекцій із дисципліни «Соціологія релігії» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 054 «Соціологія» освітньо-професійної програми «Соціологія» / уклад. О.М. Шеломовська. Кам'янське : ДДТУ, 2022. 64 с.
10. Димитров В.Ю. До питання про інноваційні стратегії в управлінні. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2014. Вип. 8–9. С. 117–126.
11. Стан задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних сил України та членів їхніх сімей. Київ : Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних сил України. 2018. 52 с.
12. Кондратик Л.Й. Становлення соціології релігії в Україні. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2009. Вип. 15. С. 58–63.